

Het gebroken geweeetje

Determinatie van vondsten uit de meidagen van 1940
opgebaggerd in Gorinchem

Military Legacy Rapport ML 27

**VONDSTEN UIT DE MEIDAGEN VAN 1940
OPGEBAGGERD IN GORINCHEM
Determinatierapport**

i.o.v.: Gemeentelijk depot voor bodemvondsten, Gorinchem

Military Legacy Rapport **ML 27**
Versie 1.0
Datum 12-09-2013
Contactpersoon dr. A.V.A.J. Bosman

Actie	Versie	Actor	Datum
Schrijven	0.1	A.V.A.J. Bosman	12-09-2013
Opmerkingen BO		M.C.W. Veen	19-09-2013
Opmerkingen BO verwerken	1.0	A.V.A.J. Bosman	21-09-2013

Military Legacy
Dubbeldamseweg Zuid 85
3314 JC Dordrecht

Telefoon + 31 (0)6 506 534 32
E-mail military.legacy@gmail.com

Inhoud

1	Administratieve gegevens	3
2	Samenvatting	4
3	Inleiding	5
3.1	Algemeen	5
3.2	Doelstelling en vraagstelling	6
4	Determinatie	7
4.1	Algemeen	7
4.2	Sabel M1813 No. 1	7
4.3	Geweer M95	9
4.4	Karabijn M95 No. 3 NM	11
4.5	Geweerbajonet M95	15
4.6	Karabijnbajonet M95	17
5	Historische context	19
5.1	19 ^e Eeuw	19
5.2	Mobilisatie 1914-1918	20
5.3	Mobilisatie 1939-1940 en Meidagen 1940	21
5.4	De bezetting 1940-1945	27
6	Waardering	28
7	Conclusies	31
8	Advies	33
9	Bronnen	34
9.1	Literatuur	34
9.2	Archieven	36
9.3	Internet	36
10	Bijlage	37

1 Administratieve gegevens

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Gorinchem
Plaats	Gorinchem
Toponiem	Vluchthaven (of Lingeaven)
Kadastrale gegevens	
Coördinaten (centrum)	Ca. 125.90 / 426.80
Bevoegde overheid	Gemeente Gorinchem
Deskundige namens bevoegde overheid	M.C.W. Veen
ARCHIS-melding (CIS-code)	geen
ML projectnummer	41
Periode van uitvoering	september 2013
Bewaarplaats documentatie	Military Legacy, Dordrecht
Bewaarplaats vondsten	Gemeentelijk depot van bodemvondsten Gorinchem

2 Samenvatting

In opdracht van dhr. M. Veen van het Gemeentelijk depot voor bodemvondsten van Gorinchem heeft Military Legacy een onderzoek uitgevoerd naar enkele vondsten die ca. 25 tot 30 jaar geleden zijn opgebaggerd uit de Vluchthaven of uit de Linge haven. De eerste ligt ten zuidwesten van het centrum van Gorinchem, de tweede direct ten zuiden van dat centrum.

In deze rapportage zijn de vondsten gedetermineerd en uitgebreid beschreven. De conclusie is getrokken dat het in vier gevallen wapens betreft die naar alle waarschijnlijkheid tijdens of kort na de strijd in de meidagen van 1940 in het water zijn gedumpt. Op deze historische periode ligt de focus. Er is mogelijk een verband tussen de bajonetten en de vuurwapens. Het vijfde wapen is een sabel die waarschijnlijk in de 19^e eeuw te dateren is, en mogelijk al veel eerder te water is geraakt.

Het advies is de vondsten voor de toekomst veilig te stellen door ze te laten restaureren. Tevens zijn ze het waard om in een (permanente) expositie in het Gorcums Museum tentoon te stellen. Een advies inzake de WWM is separaat van dit rapport opgesteld.

3 Inleiding

3.1 ALGEMEEN

Aanleiding van het onderzoek is de aanbieding door mevr. S. van Bommel-Stolk van enkele vondsten met duidelijke militaire signatuur aan het Gorinchems Museum. De melding is door dhr. R. Kreszner doorgegeven aan het Gemeentelijk depot, met toegevoegde vraag wat hiermee zou moeten en de vraag of het zinvol is een onderzoek hiernaar te starten. In opdracht van dhr. M. Veen van het Gemeentelijk depot voor bodemvondsten van Gorinchem heeft Military Legacy een determinatie uitgevoerd, waarvan de resultaten, conclusies en een advies in dit rapport zijn opgenomen.

Uit de eerste melding blijkt dat de vondsten ca. 25 jaar geleden zijn opgebaggerd uit de Vluchthaven ten zuidwesten van het centrum van Gorinchem. Deze haven staat, in min of meer gelijke vorm als tegenwoordig, op vooroorlogse kaarten aangeduid als Merwedehaven. Een meer exacte locatie van de vondsten is op dit moment niet bekend. Tevens is niet bekend of de vondsten tegelijk en dicht bij elkaar zijn gevonden of dat ze over grotere afstanden verspreid hebben gelegen. Tenslotte is niet bekend of dit de enige vondsten van militaria zijn die bij het baggerwerk omhoog zijn gekomen.

Bij navraag bij mevr. van Bommel-Stolk bleek de vindplaats en vondstdatum niet duidelijk, want ook de Lingehaven zou in aanmerking kunnen komen. De vondsten zouden al 30 jaar geleden kunnen zijn gedaan. De Lingehaven is tussen 1983 en 1988 gerenoveerd. Hierbij werd munitie geruimd, zoals een bij de Petersbrug aangetroffen rechtopstaande bom.

Naast een eerste determinatie is het onderzoek noodzakelijk om te bepalen of de aangetroffen vondsten voldoen aan de criteria om voor bewaring in het Gemeentelijk depot voor bodemvondsten in aanmerking te komen.

Het onderzoek is in september 2013 uitgevoerd door dr. A.V.A.J. Bosman (senior KNA-archeoloog en militair-historisch deskundige).

3.2 DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING

Het doel van dit onderzoek is ten eerste een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving en determinatie van de gevonden objecten. Indien mogelijk wordt er een verband gelegd met de historische context. Tenslotte worden de relatief recente militair-historische resten langs de lat gelegd van de gangbare normen van de KNA 3.2 om eventueel voor langdurige bewaring in het depot opgenomen te worden. De zeldzaamheid en ensemblewaarde zijn de belangrijkste elementen van de waardering. Het uitgangspunt is om zoveel mogelijk te bewaren van het oorlogserfgoed, maar dit moet wel onderbouwd kunnen worden.

Onderzoeksvragen

Aan dit onderzoek liggen de volgende onderzoeksvragen ten grondslag:

- Wat voor militaire objecten betreft het, en uit welke periode dateren deze?
- Is er een onderlinge samenhang?
- Zijn de objecten te koppelen aan bekende militair-historische gebeurtenissen?
- Zijn de objecten behoudenswaardig?

4

Determinatie

4.1 ALGEMEEN

De baggervondsten betreffen een sabel, een geweer, een karabijn en twee bajonetten. Aan de vuurwapens zijn nog (delen van) de leren draagriemen bevestigd. De vondsten bestaan uit metaal (vooral ijzer en kleinere elementen van koper), hout en leer. De staat van de objecten is uitzonderlijk goed. De meeste bewegende delen van de vuurwapens functioneren nog steeds, zoals trekkermechanisme, grendel en afstandsvizier. Van de laatste zijn zelfs de cijfers leesbaar. Bij het openen van de grendels bij beide vuurwapens –nodig om te zien of de wapens veilig zijn– is zelfs nog geweerolie op de kop van de grendel van de karabijn aangetroffen. Tevens is op zowel deze kop en die van het geweer nog aanslag van kruitslijm geconstateerd. De leren riemen zijn nog grotendeels soepel. Het hout van de kolf van zowel het geweer als de karabijn is goed tot zeer goed. Slechts in geringe mate is er sprake van krimpscheuren. Op het oppervlak van het hout zijn nog resten van ingeslagen stempels zichtbaar. Het hout op de blanke wapens is verschillend bewaard. Van de sabel is alle hout verdwenen, van de geweerbajonet resteert nog een fragment op één van de twee zijden van de greep, terwijl van de karabijnbajonet het complete houtwerk bewaard is gebleven.

De vondsten hebben geen individuele vondstnummers. Aangezien het alle verschillende typen objecten betreft, is hier geen nummering geïntroduceerd en wordt volstaan met een beschrijving en verwijzing naar de afbeeldingen, waarmee een identificatie op enig moment mogelijk zal zijn.

4.2 SABEL M1813 NO. 1

De sabel bestaat uit een ijzeren kling met greep en koperen gevest. De schede ontbreekt. Van het gevest is ook nog een koperen ring aanwezig die de inmiddels verdwenen greep heeft omvat. De greep heeft ooit uit een houten kern gehad, die

was overtrokken met chagrin of segrijn (huid van een haai of rog). In de kling zijn bij oppervlakkige inspectie geen sporen van damascering gezien. Ook ontbreken ogenschijnlijk merken van de wapenmaker of leverancier. Er zijn geen nummers in de kling of het gevest geslagen. Dit en de tamelijk ranke vorm van het wapen zouden kunnen suggereren dat het een officierswapen betreft.

Sabel

Het betreft een M.1813 No.1, het model voor lichte cavalerie. Dit waren de verkenningseenheden van de cavalerie. Dit type sabel is ook door infanterie officieren gedragen, en ook door de officieren van de schutterijen. Het dragen van cavalerieregerelateerde zaken is tot in de 20e eeuw mode gebleven. Een voorbeeld hiervan zijn sporen aan de laarzen van officieren die nooit een paard van nabij zagen. De datering van de M.1813 sabeltype is: 1813-1905.

Sabelgevest

Dit type sabel is ook in het buitenland gebruikt, en staat o.a. bekend onder de verzamelnaam "Blücher-sabel". Het Duitse leger kende in de Tweede Wereldoorlog

nog een dergelijke sabelvorm, maar dan was de uitstulpende stootplaat aan de zijkant voorzien van een adelaar met hakenkruis.

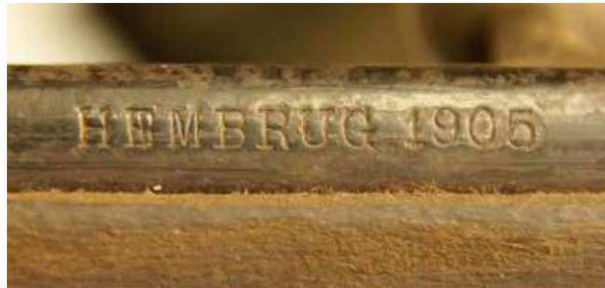
4.3 GEWEER M95

Van het geweer resteert de in hout gevatte loop met geplaatste grendel, de ontlaadstok nog gestoken in de bajonethouder en het grootste deel van de geweerriem, nog compleet met koperen knop en ijzeren gesp. Het bovenhoutje ontbreekt, alsmede de kolf met onderste cordonbeugel en kolfplaat.

Geweer M95

Het hout van de kolf is in relatief harde staat, al is het oppervlak wel ruw geworden. Onder het uiteinde van de loop is het hout diverse malen gescheurd.

Geweer M95 linker deel van de lade met stempel

Op het linkerdeel van de lade is het fabrieksmerk HEMBRUG aangebracht met het jaartal wanneer het geweer is gemaakt: 1905. Dit duidt op de Artillerie Inrichtingen bij Hembrug, de nationale wapenfabriek ten noordwesten van Amsterdam. Er lijkt een misslag te zijn ter hoogte van de letter E. Bovenop de kamer en aansluitend deel van de bovenkant van de lade is het wapennummer 8608 P tweemaal aangebracht. Zie

ook de onder beschreven geweer bajonet. Hier staat een controlestempel van een meesterwapenmaker boven, een gekroonde H. Op de kamer staat een gekroonde B.

Wapennummer op de lade van het geweer (links) en op de kamer (rechts)

De zijkant van de lade is eveneens van een nummer voorzien: 381. Dit soort nummers op deze plaats komt betrekkelijk zelden voor. Ook de geweerriem blijkt van een ingeslagen nummer te zijn voorzien vlak naast de ijzeren gesp: 4233. Op de riem zijn verder geen inktstempels meer zichtbaar. Overigens kunnen die tijdens het gebruik indertijd al zijn verdwenen.

De geweerriem met nummer

Het geweer betreft een zogenaamd M95 geweer, kaliber 6,5 mm dat het Nederlandse leger vanaf 1895 in gebruik heeft. Het is afgeleid van een systeem dat is ontwikkeld door Mannlicher in Oostenrijk. Het geweer is het standaardwapen van de infanterist geweest. Het bleef in gebruik tot 1940, waarna vele buitwapens in Duitse dienst kwamen. Er zijn ca. 470.000 stuks van gemaakt. In de afbeelding hieronder ter vergelijking een exemplaar in nieuwstaat.

Geweer M95 (collectie Bosman)

4.4 KARABIJN M95 NO. 3 NM

De karabijn is completer dan het geweer. Het houtwerk is grotendeels bewaard gebleven. De kolf is wel gebroken ter hoogte van de lade en het magazijn. Het bovenhoutje resteert nog voor meer dan de helft. De breuk hiervan kan tijdens het baggeren zijn ontstaan, zoals misschien afgeleid kan worden uit het verschil van conservering van het oppervlak van de kamer en de aanzet van de lade.

Karabijn M95 No. 3 Nieuw Model

Het Nederlandse leger heeft naast het geweer voor de infanterie diverse modellen karabijnen ontwikkeld voor specifieke eenheden of dienstvakken. In totaal zijn er negen hoofdmodellen karabijnen te onderscheiden. Tussen 1895 en 1940 zijn er verschillende wijzigingen doorgevoerd, hetgeen het aantal modellen nog eens verder heeft uitgebreid. Hier betreft het een karabijn M95 No.3 die in principe bedoeld is om te worden gebruikt bij de artillerie (Veldartillerie, Luchtdoelartillerie) en het Regiment Genietroepen. Overigens is dit een No.3 Nieuw Model dat in 1918 is ontwikkeld. Het enige onderscheid met het oude model is dat deze voorzien werd van een beschermhoutje op de linkerzijde van het magazijn. Dit houtje is op de baggervondst van Gorinchem verdwenen, maar de aanhechtingspunten zijn nog wel

zichtbaar, alsmede de apart gevormde kolf hierboven. De aanzet naar het extra houtje is hierin aangegeven.

Linker zijkant van de karabijn en een karabijn No4 met beschermhoutje (collectie Bosman)

Het type klopt met het jaar van aanmaak. Op de zijkant van de lade is het fabrieksmerk HEMBRUG en het jaartal 1918 ingeslagen.

Karabijn M95 No.3 NM linker deel van de lade met stempel

Dat het productie uit 1918 betreft, kan wellicht ook worden afgeleid uit het relatief lage nummer. Ook hier is het tweemaal ingeslagen op respectievelijk de lade en op de kamer. Bij de eerste staat het meesterwapenmaker met een gekroonde B. Op de kamer staat een gekroonde R.

Wapennummer op de lade van de karabijn (links) en op de kamer (rechts)

Op het houtwerk zijn normaliter op verschillende plaatsen stempels aangebracht. Op twee plaatsen zijn ze bij de karabijn bewaard gebleven. Een vage ovaal, waar ooit een gekroonde letter in stond op het bovenhoutje op het vlak voor het afstandsvizier, en op de rechter zijkant van de kolf. Hier staat een gekroonde W, met daarboven HEMBRUG. Aan weerszijden van de W is het jaartal aangegeven. Dit is onleesbaar, maar zal 1918 of kort daarna zijn geweest.

Ingeslagen merk op het bovenhoutje van de karabijn en op een karabijn M95 No3 OM (collectie Bosman)

Ingeslagen merk op de kolf van de karabijn en op de kolf van een karabijn M95 No4 (collectie Bosman)

Opmerkelijk is de manier waarop de wapenriem is vastgezet aan de cordonbeugels. Het lijkt alsof er een veldreparatie is uitgevoerd, waarbij snel een passende oplossing is gezocht en gevonden in het aankoppelen van twee aparte stukken leer. De onderste is door de ter hoogte van de insnede van de bevestigingsknop afgescheurde wapenriem vastgezet. Aan dit nieuwe stuk leer zit een cordonhaak zoals die bij bereden wapenriemen gebruikelijk is. Voor de aanhechting van het bovenste deel is een extra stukje leer door de cordonbeugel gestoken en vastgezet met de koperen knop. Het uiteinde is door de gesp gestoken. Hiermee is duidelijk dat de wapenriem ondersteboven staat.

Onderste deel van de gerepareerde wapenriem van de karabijn

Bovenste deel van de gerepareerde wapenriem van de karabijn

Van de karabijn M95 No 3 NM zijn ca. 24.000 stuks gemaakt.

Karabijn M95 No3 OM (collectie Bosman)

4.5

GEWEERBAJONET M95

De eerste van de twee opgebaggerde bajonetten is voor het Landmacht geweer M95. De kling is in redelijke staat al zijn er wel enige pitten als gevolg van corrosie. De stempelingen zijn daardoor niet allemaal even helder meer. Daarnaast is de houten greep slechts deels bewaard gebleven: van één zijde ontbreekt alle hout, op de andere resteert alleen de helft. De twee klinknagels in de greep zijn nog op hun plaats.

Rechter zijde van de geweeerbajonet M95

Linker zijde van de geweeerbajonet M95

Op beide zijden van de stootplaat zijn serienummers ingeslagen. Het oudste (5327) is doorgehaald. Opmerkelijk is dat voor de nummers de letters LW niet zijn doorgehaald. LW is een aanduiding voor Landweer, ofwel de mobilisabele eenheden die ten tijde van crisis onder de wapenen werden gebracht. Dit begrip zal in de Eerste Wereldoorlog verdwijnen. De regimenten Landweer worden dan omgevormd tot genummerde Infanterieregimenten.

De ingeslagen serienummers op de stootplaat van de geweeerbajonet M95

Het tweede nummer (8608 P) is aan de zijde ingeslagen waarboven op de kling een gekroonde letter staat, als keurmerk van de meesterwapenmaker. Met dit vernieuwde serienummer is duidelijk dat het opnieuw met het boven beschreven geweer uitgereikt is geweest. Het is immers daarmee nummertelijk gemaakt.

Op de zijde met het LW nummer is het fabrieksmerk CE W G ingeslagen. Dit staat voor de Österreichische Waffenfabriks Gesellschaft in Steyer.

Ingeslagen fabrieksmerk op een geweeerbajonet M95 met krul (rechts: collectie Bosman)

De bajonet betreft de vroege uitvoering met krul aan de stootplaat. In 1900 zal deze krul vervallen. Pas in 1904 is de productie van bajonetten in Nederland van start gegaan. In de jaren hiervoor werden ze in het buitenland gemaakt, met name in Duitsland en Oostenrijk. Het fabrieksmerk op de kling bevestigt dit.

Door Steyer vervaardigde geweeerbajonet met krul en leren schede (collectie Bosman)

4.6 KARABIJNBAJONET M95

De andere bajonet is voor een karabijn M95 No.3 of No.4. De kling is in betere staat dan de geweeerbajonet. Beide houten handgrepen zijn aanwezig en nog relatief hard.

Karabijnbajonet

Op de linkerzijde staat vlak boven de stootplaat het fabrieksmerk: HEMBRUG in hoofdletters. Op de andere zijde is op de stootplaat een serienummer ingeslagen. Hiervan zijn het eerste en derde getal niet leesbaar: [.].0[.]2 M Hierboven staat op de kling een controlemerk van een meesterwapenmaker: een gekroonde Z.

Stempelingen op beide zijden van de kling van de karabijnbajonet

Hieronder staan drie voorbeelden van bajonetten voor de artillerie, genietroepen of wielrijders. Er is geen verschil in de bajonet, wel in de leren schede. Hiermee is een bajonet zonder schede niet tot en specifiek gebruik te herleiden. Bij de bajonet voor de Regimenten Wielrijders is er sprake van een korte lus, om met de lange bajonet gemakkelijk op het rijwiel te kunnen stappen. Bij de bajonet voor de Genietroepen is de sluiting om de greep van de bajonet hoog geplaatst. Hiermee is de kans dat de greep naar buiten buigt gering. Voor de artillerie is deze zelfde sluiting laag geplaatst.

Karabijnbajonetten van boven naar onder voor de: wielrijders, genietroepen en artillerie (collectie Bosman)

5

Historische context

De vondst van de wapens dient in een historische context te worden geplaatst om de waarde juist te kunnen inschatten. Indien dit niet mogelijk is, dan zal alleen de intrinsieke waarde van de vondsten meegewogen kunnen worden. Hieronder is waar mogelijk tevens aandacht voor de in Gorinchem aanwezige eenheden.

5.1 19^e EEUW

Op het moment dat in 1812 Napoleon Bonaparte besluit een veldtocht naar Rusland te ondernemen, zal blijken dat dit onderdeel van de Zesde Coalitieoorlog het omslagpunt zal gaan vormen in de napoleontische oorlogen. De kansen zijn gekeerd. De Fransen zullen van hun enorme leger van ca. 700.000 man slechts zo'n 20.000 militairen en aanhang overhouden. Napoleons campagne in Rusland is mislukt, waarna hij zich op Frankrijk moet terugtrekken. Ook Holland zal hij verlaten, maar niet nadat hij Gorinchem "de sleutel tot Holland" heeft genoemd. Hij zal het daarom tot vesting aanwijzen, die de aftocht van de Fransen naar het zuiden moest dekken. De belagers zaten hem op de hielen. Vanuit Sliedrecht werden 47 schuiten ingezet en tien boten om de Pruisische en Russische troepen over te zetten naar Werkendam om zo Gorinchem in te sluiten. Op 6 december 1813 werd Gorinchem door hen omsingeld, waarna ze op 22 januari 1814 begonnen met een beschieting van de stad. Al op 5 februari gaven de 3500 Franse en Patriottische verdedigers zich over. De verwoesting was enorm, want meer dan driekwart van de stad was verwoest. Die extreme verwoesting werd onder andere veroorzaakt doordat de Pruisen een kruittopslag wisten te raken. Holland was bevrijd. Door de hulp van Rusland en de Pruisen was Gorinchem gewonnen voor het Huis van Oranje.

Na de inname, die het einde van de Franse tijd inluidde, is Gorinchem geen slagveld meer geweest tot bijna halverwege de 20^e eeuw. De strategische ligging, in de zuidoostpunt van de Oude Hollandse Waterlinie aan twee rivieren (de Merwede en

de Linge) maakte Gorinchem van groot belang voor Nederland. De stad kreeg toen een permanente bezetting door een militair garnizoen met ca. 700 - 1000 militairen en zelfs een marine-onderdeel. In de stad worden kazernes, artillerieloodsen en veel andere gebouwen met een militaire bestemming gebouwd. De vesting had de functie van groepsdepot. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is in de loop van de 19e eeuw ontwikkeld om Holland in tijd van oorlog te verdedigen tegen de vijand. Het bestaat uit een ingenieus inundatiesysteem van sluizen, kanalen en kades, dat ervoor zorgde dat bepaalde gebieden onder 30-50 centimeter water gezet konden worden. Dat is net te laag om over te kunnen varen en te hoog om doorheen te waden. Strategische posities werden beschermd door forten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie loopt van Muiden tot aan Gorinchem en de Biesbosch. De linie bestaat in totaal uit 46 forten, vijf vestingsteden en tal van kazematten en sluizen.

5.2 MOBILISATIE 1914-1918

In de Eerste Wereldoorlog wist Nederland neutraal te blijven. Dit betekende wel dat gedurende die gehele periode van vier jaar het Nederlandse leger gemobiliseerd was. Aan alle grenzen werd bewaking ingesteld. De Nieuwe Hollandse Waterlinie was in feite ook een grensstrook langs de oostgrens van het hardnekkig te verdedigen belangrijkste deel van Nederland. In Gorinchem zijn de kazernes bezet. De strijd woedt echter ver weg. De constante aanwezigheid van de militairen, de vluchtelingen vanuit België en de toenemende tekorten zijn de enige elementen die duiden op de periode van strijd.

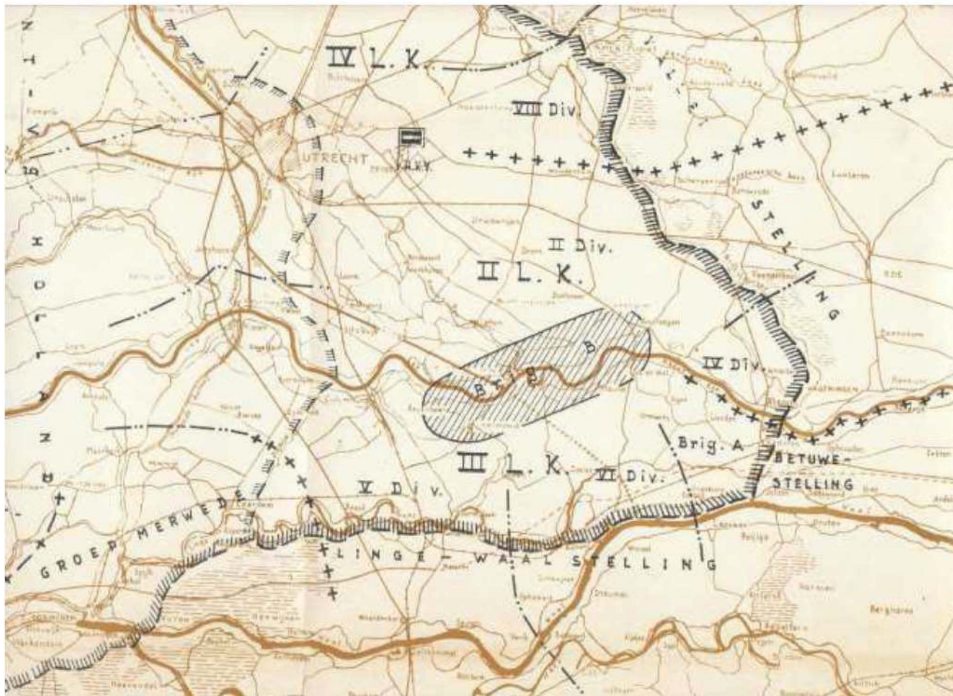

Joodse militairen in Gorinchem, 1914

5.3 MOBILISATIE 1939-1940 EN MEIDAGEN 1940

Omstreeks 1930 werd in het bastion aan de Zuider Lingedijk een kazemat van gewapend beton gebouwd. Hiermee is duidelijk dat het strategische belang van Gorinchem nog steeds wordt onderkend. Nederland kent weerstandstroken, waarvan enkele hardnekkig zullen moeten worden verdedigd. Het noordelijke deel van de Peel-Raamstelling, waaronder de Grebbeberg, hoort hiertoe. Deze strook wordt langs de Waal en Linge via de zone ten oosten van Gorinchem naar het westen voortgezet.

Hardnekkig te verdedigen strook (aaneengesloten arcering) en verspreiding van de eenheden

Gorinchem ligt ter hoogte van de hoek waar het Zuidfront en het Oostfront van de Vesting Holland is gesitueerd. Deze zone dient te worden verdedigd door de Groep Merwede, waarvan het hoofdkwartier in Meerkerk gevestigd was. De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft ook zijn naam eraan aangedaan aangezien een brede

zone ten oosten van Gorinchem geïndeerd was (afb.4 in de bijlage). De Groep Merwede bestaat op dat moment uit de volgende eenheden:

Stafkwartier (St.K.); Verbindingsafdeeling (Vbd.A.), 23e Regiment Infanterie (23 R.I.), 13e Regiment Artillerie (13 R.A.), 24e Afdeeling Artillerie (24 Afd.A.), 27e Afdeeling Artillerie (27 Afd.A.), 3e Compagnie torpedisten (bestaande uit detachementen grondmijnversperringen en detachement Biesbosch), 1e Compagnie Pioniers (1 C.Pn., waarvan één sectie in Nieuwersluis lag), een detachement 6 cm kazemat te Gorinchem (betonnen versterking met 6cm vuurmond), een detachement van het Vrijwillig Landstormkorps Vaartuigendienst (V.S.L.K.). Dekkingdetachementen bevonden zich bij de bruggen van Heusden en Keizersveer. De Groep was verdeeld over drie vakken: Sleeuwijk, Leerdam en Arkel. Gorinchem viel binnen het laatste genoemde vak. Hierin lagen het eerste bataljon van 23 R.I. (I-23 R.I.) en de eerste afdeeling van 13 R.A. (I-13 R.A.). Verder was de indeling binnen Vak Arkel dat het fort bij Vuren met het voorwerk daarvan werd bezet door de I-23 R.I. (de eerste compagnie van dit bataljon), versterkt met een sectie zware mitrailleurs, een sectie mortieren en een stuk 6 veld (verouderd type vuurmond opnieuw ingevoerd als antitankgeschut). De rest van de frontlijn werd bezet door 3-I-23 R.I., versterkt met een sectie zware mitrailleurs. 2-I-23 R.I., versterkt met twee secties zware mitrailleurs, bezette de werken bij Gorinchem. 27 Afd.A. kwam in stelling ten westen van Gorinchem, I-13 R.A. ten westen van Arkel. De commandopost van de Commandant Vak Arkel was gevestigd te Gorinchem. Vóór de frontlijn waren sinds april 1940 de polders Heukelum, Vuren, Asperen en Herwijnen geïndeerd.

De Nederlandse infanterist van mei 1940 met compleet omgehangen uitrusting, met in de rechterarm het geweer M95 (collectie Bosman)

10 mei 1940

De inval van Duitse troepen begint in de vroege ochtend wanneer honderden Duitse vliegtuigen over de stad in westelijke richting over komen. Gorinchem en zijn ca. 1500 militairen van het Nederlandse leger worden gewekt en komen in gereedheid. Enkele gebeurtenissen bepalen direct het beeld in het gebied van de Groep Merwede, zoals het nieuws van de overval met luchtlandingseenheden bij Moerdijk en Dordrecht. Verder het doortrekken van de vakken Sleeuwijk en Arkel door de Lichte Divisie (waaronder de Regimenten Wielrijders) op weg naar Dordrecht en Alblasserdam. De aanwezigheid van de vijand werd om 22.30 uur duidelijk toen een schip met krijgsgevangen Duitse parachutisten in Gorinchem aankwam. Ze zijn bewaakt in de stad, maar al vrij snel doorgezonden naar Vianen.

11 mei 1940

De ernstige situatie wordt de tweede oorlogsdag helder als via Keizersveer in Gorinchem aangekomen afdelingen van de uit Noord-Brabant teruggetrokken Peeldivisie in de stad worden verpleegd. Het plan om de Peeldivisie terug te trekken stond al veel langer vast. Maar voor het moraal van de mannen, die niet allen over de strategie waren geïnformeerd, zal dit ingrijpend zijn geweest. Ook de Marine is actief met een achterwaartse beweging. Nadat bij Tiel de brug was afgebroken, zijn de daar voor de bewaking van de bovenrivieren aanwezige schepen naar Gorinchem gestuurd. Ze worden daar tussen 18.30 en 19.30 uur in een panieksfeer in de sluis geschut. Dit zijn de Hr.Ms. Tyr (rivierkannoneerboot), Hr.Ms. Cressy (defensiesloep) en Hr.Ms. Christiaan Cornelis (torpedoboot). Na eerst via het Merwedekanaal naar Meerkerk te zijn gevaren, keren ze later terug naar Gorinchem. De volgende dag zullen Hr.Ms. Tyr en Cressy bij Loevestein afmeren, Hr.Ms. Christiaan Cornelis doet dit bij Werkendam. Op deze dag is overigens ook de 4^e Schipbruggentrein (IV-S.B.T) vanuit Herpt in Gorinchem aangekomen. Het bestond uit logiesschepen, het keukenschip en een paar brugvakken.

Het luchtdoelgeschut haalt 's middags een bommenwerper neer, waarbij de 26- jarige vlieger Willy Waczyna om het leven komt. Het vliegtuig stort neer bij de Haarweg, waar het geheel uitbrandt. De 114^e Batterij Lucht doel Artillerie (114 Bt. Lu.A.) is in Gorinchem actief.

12 mei 1940

In de ochtend komt het detachement grondmijnversperring uit Lent in Gorinchem aan. Ze bemannen de zoeklichtboot K.P.T 2 (Korps Pontonniers & Torpedisten). Ze hebben 35 reservemijnen aan boord en naast de eigen bemanning ook het personeel

van de grondmijnversperring Ochten. Ze varen weer uit en krijgen de opdracht een verkenning uit te voeren richting Moerdijk. Tevens is de 1^e varende Pontontrein (I-V.P.T.) in Gorinchem aangekomen. Ze hadden de vorige avond de brug bij Brakel afgebroken. Ze zijn in de Vluchthaven bijeengebracht, met de logiesschepen in het Zederikkanaal. De ingedeelde motorboten zijn verder ingezet voor patrouillediensten op de Waal, na eerst afgevaren te zijn naar Vianen.

In de loop van de middag komen II-29 R.I. en delen van III-14 R.I. in Gorinchem aan. Al eerder had luitenant-kolonel G. Land, de commandant van 29 R.I., zich bij de kantonnementscommandant van Gorinchem gemeld. Ze verschaffen daar informatie over de toestand in Noord-Brabant, bijvoorbeeld over de vijandelijke pantserwagens die Geertruidenberg naderen.

Een vanuit Gouda via Utrecht en Vianen met auto's in Gorinchem aangekomen transport van artilleriemunitie wordt daar overgeladen in het motorvrachtschip 'Twee Gezusters'. Op het schip wordt personeel van het V.L.S.K. Vaartuigendienst uit Gorinchem geplaatst en het zal om 18.00 afvaren richting Dordrecht. De tocht over de weg vervolgen werd te gevaarlijk geacht. Ook de tocht over water was niet zonder gevaar, zoals blijkt bij twee schepen (de 'Amer' en de 'Vooruit' van VSLK Vaartuigendienst Haringvliet-Oost) die in tegenovergestelde richting kwamen om de munitie op te halen. Bij aankomst in Gorinchem bleek dat ze op de Merwede hevig waren beschoten.

In de middag kwam het detachement van het 5^e eskadron van het 2^e Regiment Huzaren (5-2 R.H.) in Gorinchem aan. Hun opdracht was contact op te nemen met de Franse troepen die ter hoogte van 's Hertogenbosch zouden moeten liggen. Tekenend voor de zenuwachtige situatie in Gorinchem, als gevolg van de verhalen van de terugtrekkende troepen van de Peel-Divisie, is dat reserve-1e luitenant E.P. van Lanschot, de eskadroncommandant (E.C.), en één van zijn peletonscommandanten (een verder onbekende luitenant) even gevangen zijn gezet. Ze werden verdacht van verraad omdat ze het wachtwoord niet kenden. Toen bleek dat 's Hertogenbosch al door de Duitsers ingenomen was, heeft de E.C. contact opgenomen met generaal-majoor A.A. van Nijnatten, de commandant van het IIIe Legerkorps. Hij zal opdracht krijgen de Merwede over te steken, hetgeen hij ca. 20.00 uur doet. Hij zal zich in Vak Sleeuwijk opstellen om de volgende dag verder op te trekken.

13 mei 1940

Om ca. 8.45 uur is er een luchtaanval op fort Vuren en een tussen Loevestein en Gorinchem in de Waal liggende schipbrug-afdeling. In Gorinchem zelf is majoor J.W.L. Versteegh, de commandant van II-29 R.I., inmiddels belast met de taak van het kantonnementscommando. Hij houdt zich vooral bezig met de ordening van de in de stad samengestroomde troepen. Hij gebruikt deze onder andere om gehoor te geven aan zijn bevel stelling te nemen in het rayon Giessen Oudekerk – Giessendam – Boven Hardinxveld. Eind van de middag is het kantonnementscommando overgedragen aan reserve-majoor D.K. Schrek, de commandant van I-23 R.I. In de nacht van 13 op 14 mei bezette het bataljon de opgedragen stelling.

De commandant van het detachement V.L.S.K. Vaartuigendienst (reserve-2^e luitenant O.L.G.F. Aberson) had opdracht gekregen alle vaartuigen naar de noordoever van de Merwede over te brengen. Tevens diende alle veerdiensten te worden stilgelegd. Hr.Ms. Tyr is toen in actie geweest om pontons te beschieten en ze aldus onbruikbaar te maken.

Het hoofd van het inundatiebureau in Gorinchem kreeg opdracht na te gaan of het mogelijk was het gebied ten zuiden van Werkendam onder water te zetten. Bij inspectie bleek dat door vernieling van de inlaatmiddelen de reeds gestelde inundatie speling kreeg van eb en vloed. De inundatie was dus al een feit, en de burgemeester van Almkerk werd opgedragen de bevolking van die plaats naar het oosten te evacueren.

14 mei 1940

Om 03.00 uur begon de overtocht van de troepen uit Vak Sleeuwijk. Hierbij is gebruik gemaakt van het militaire veer bij Werkendam en bij Sleeuwijk. 2-II-23 R.I. maakte gebruik van het veer Woudrichem-Gorinchem. 3-II-23 R.I. wilde van dezelfde route gebruik maken maar moest uitwijken naar het veer bij Brakel. Ze zijn daarna via fort Vuren naar Gorinchem op getrokken. II-23 R.I. en III-13 R.I. bezetten vervolgens de Merwededijk tussen Gorinchem en Hardinxveld. Ze maken een front richting het zuiden.

De zenuwachtige stemming, die eigenlijk al sinds de eerste oorlogsdag aanwezig was, werd door de militaire evacuaties versterkt. Het gerucht ging dat Gorinchem zelf zou worden aangevallen en dat alle militairen de stad zouden verlaten. Dat laatste bevel hangt samen met het gewenste westelijke front in een eerdere fase. Dat bevel is echter nooit uitgegaan. De situatie werd echter zo ernstig ingeschat dat burgemeester L.R.J. ridder van Rappard uit veiligheidsoverwegingen via de radio de

algehele evacuatie van de bevolking van Gorinchem gelastte. Hij had in de nacht contact proberen te krijgen met de kantonnementscommandant, maar dat is niet gelukt. Hij heeft toen geen contact gezocht met de hogere legerleiding. Hij nam het evacuatiebesluit zelf, iets wat eigenlijk voorbehouden is aan militaire instanties. Het verplaatsen van de 12.000 tot 13.000 grote bevolking tijdens militaire operaties kan namelijk desastreuze gevolgen hebben. Het zal dan ook blijken dat een deel van de wegen voor militair verkeer onbruikbaar werd. De evacuatiebestemming was de Alblasserwaard. Echter hier was voor het onderbrengen van de mensen nog geen regeling getroffen. De inwoners moeten zich om 06.15 uur in rap tempo richting Meerkerk en Vianen begeven. Omstreeks 09.00 uur was de stad leeg. In Meerkerk aangekomen werden de evacués, waaronder ook militairen van II-23 R.I. en een detachement van III-14 R.I. uit Bergse Maas, teruggestuurd. Pas na de capitulatie zal de bevolking naar de stad terugkeren. Overigens zijn er meer evacuaties gaande, van zowel mensen als vee. In Gorinchem was door een luchtaanval de onschepingsplaats deels onbruikbaar en moest worden uitgeweken naar Arkel. In totaal zijn naar beide plaatsen een 1000 stuks vee overgebracht, dat in de omgeving werd gestald.

Er was ook een communicatieprobleem ontstaan. Met de bevolking was ook het personeel van het rijkstelefoonkantoor vertrokken. Gevolg was dat diverse commandanten niet meer telefonisch te bereiken waren. Met name de commandant 29 R.I., die naast het kantonnementscommando tevens moest toezien op de beveiliging van de Groep Merwede.

Op deze dag is er een concentratie aan luchtbestrijdingsmiddelen in en om Gorinchem. Dit hangt vooral samen met het in deze plaats verzamelde ponton-, schipbrug- en veerdienstenmateriaal. De luchtverdediging bestaat uit: 114, 115 en 116 Bt Lu.A., 94 en 95 Pel Lu.Mi. De pelotons Luchtdeel Mitrailleurs (Lu.Mi.) waren uitgerust met drie of vier M.25 Schwarzlose zware machinegeweren. De Batterijen Luchtdeel Artillerie (Lu.A.) zijn uitgerust met de verouderde maar niet ongevaarlijke vuurmonden van 6 cm tegen luchtdoelen (6 t.l.). Iedere batterij had drie stukken.

Dit is ook de dag dat Rotterdam wordt gebombardeerd en dit lot hangt meer steden boven het hoofd. Zowel het Zuid- als het Oostfront van de Vesting Holland is doorbroken door de Duitsers, en er zijn weinig middelen om daar een vuist tegen te maken. Het Opperbevel acht voortzetten van de strijd als zinloos. De dag ervoor is de regering naar Engeland uitgeweken.

15 mei 1940

Generaal H.G. Winkelman tekent in Rijsoord de dag ervoor aangeboden overgave. De Nederlandse troepen wachten gelaten af wat er verder gaat komen. Wapens worden zo veel mogelijk onklaar gemaakt of weggeworpen. De Duitsers nemen vervolgens de militairen krijgsgevangen. Lang zal deze periode van krijgsgevangenschap niet duren. Veel mannen zijn in juni 1940 al weer huiswaarts gekeerd.

Mannen van het 1° Regiment Genietroepen op het binnenplein van de Citadelpark in Gorinchem

5.4

DE BEZETTING 1940-1945

Nederland is onder de voet gelopen. Na de capitulatie pas melden de eerste Duitse troepen zich om de Nederlanders te ontwapenen en het bestuur over te nemen. De Duitse *Ortskommandantur* wordt ingericht. Vergeleken met elders werd Gorinchem als nauwelijks strategisch van belang zijnde provinciestad niet zwaar getroffen. Er vielen enkele bommen op de stad, die helaas slachtoffers maakten. Wel is in de loop van de oorlog de druk toegenomen. Veel arbeiders uit Gorinchem moeten in Duitsland gaan werken. Deze *Arbeitseinsatz* heeft de burgemeester overigens doen besluiten af te treden in 1943. Daarnaast zijn uit Gorinchem 140 joodse bewoners afgevoerd naar concentratiekampen, waarvan het gros nooit is teruggekeerd.

De bevrijding laat lang op zich wachten. Met de Operatie Market-Garden is er een snelle opmars naar Arnhem, waarna het front daar staakt. In Noord-Brabant rukken de Geallieerden wel op tot aan Zeeland. Met de uiteindelijke bevrijding in mei 1945 wordt Gorinchem ontdaan van herinneringen aan de Duitse overheersing. De Canadezen zijn de bevrijders van de stad, en worden daar uitbundig ingehaald.

6 Waardering

In algemene zin is er een tendens in de publieke omgang met de Tweede Wereldoorlog die wordt gekenmerkt door overgangen in de kijk op die periode vanuit wetenschappelijke hoek. Lang is deze uitsluitend door historici gedomineerd. Belangrijk is de verschuiving van het paradigma: goed versus fout, via grijs, naar 'het verhaal achter het object'. Dit laatste is nog niet zo lang geleden uitgekristalliseerd in het door het Ministerie van WVS gefinancierde programma *Erfgoed van de Oorlog*. Hierin is sprake van waardering voor en stimuleren van onder andere inventarisatie van Duits bunkergoed.

De hoeders van het gebouwde militaire erfgoed, zoals de Stichting Menno van Coehoorn, hebben heel lang geen aandacht besteed aan objecten uit de periode 1940-1945. Als die er al was, dan was het vooral na de omslag in het denken over het 'desastreuze' optreden van het Nederlandse leger in de meidagen van 1940. De daaraan verbonden objecten, zoals de kazematten op de Afsluitdijk, kregen vervolgens een heroïsche zweem als locaties waar de Duitse opmars tot staan werd gebracht. Een beter voorbeeld is de aandacht voor de (deels kapot geschoten) S-kazematten op de Grebbeberg, de belangrijkste *lieu de mémoire*, en zelfs synoniem voor de ongelijke strijd tussen het getrainde Duitse leger en 'onze jongens'. De Duitse objecten werden als 'fout' beschouwd en niet als erfgoed gezien. Sloop was daarmee moreel geen bezwaar. Ook op een hoger niveau als UNESCO is duidelijk dat hier geen werelderfgoed ligt, zoals voor een andere verdedigingsgrens zoals de Romeinse Limes wel geldt. Ook voor hen is de Atlantikwall, de Duitse verdedigingszone langs de kust van Noorwegen tot aan Spanje, verbonden aan een minder heroïsch en deels gênante periode.

Waarderen kan niet zonder het eraan gekoppelde historische verhaal. Dat dit verhaal door de tijd heen wijzigt, afhankelijk van de sociaal-culturele situatie, maakt een consistente waardering niet gemakkelijk. Wel is duidelijk dat de tijd zelf een factor van invloed is, aangezien de directe herinneringen verbonden aan de objecten

verbleken. Daarmee zou er theoretisch steeds meer een situatie moeten staan van een objectief, bijna afstandelijk 'chirurgisch' oordeel. Een tweede aspect is het karakter van de objecten zelf. Het gemis aan schoonheid bij de functioneel opgezette bunkers wordt juist gecompenseerd door het verhaal van deze *lieux de mémoire*, al zal dat verhaal wel anders zijn voor de tijdens D-day aangevallen bunkers in Normandië of de in september 1944 overrompelde stellingen op Walcheren dan de op de Noordzee gerichte opstellingen in bijvoorbeeld Hoek van Holland, waar op 8 mei 1945 via de achterdeur de Canadezen binnenreden.

Een bepaling van de waarde is sterk afhankelijk van het niveau waarop dit belicht wordt. Het is gebruikelijk een waardering op het internationale, het nationale en lokale niveau te bezien. In dat kader is de volgende vraag bijvoorbeeld van belang. Hoe uniek zijn de vondsten van Gorinchem? Dan is er de vraag: hoe uniek is een dergelijk object tegenwoordig nog? Om de laatste vraag als eerste te beantwoorden: de objecten zijn niet uniek. Er zijn vele voorbeelden bewaard gebleven, vaak onder veel betere bewaaromstandigheden. De afbeeldingen in dit rapport van vergelijkbare stukken in nieuwstaat geven dit al aan. Maar daar waar perfect bewaarde stukken mogelijk nooit 'actie' hebben gezien, hebben de objecten van Gorinchem dat waarschijnlijk wel. Ze hebben daarmee een hogere belevingswaarde.

Achtergelaten en onklaar gemaakt Brits oorlogstuig op het strand bij Duinkerke (F), juni 1940

De waarde van de vondsten is in eerste instantie vooral lokaal. Maar ze geven overigens een beeld dat ook elders in Nederland, België en Frankrijk is voorgekomen aan het einde van de strijd in het voorjaar van 1940. De vondsten van Gorinchem

kunnen naar alle waarschijnlijkheid verbonden worden met het moment van capitulatie van het Nederlandse leger op 14 mei 1940. Er zijn echter nog twee andere, iets minder waarschijnlijke mogelijkheden in welk kader de wapens in de Vluchthaven of Lingeaven zijn geraakt. Zoals gebleken is, zijn op 14 mei bij de evacuatie van de burgerbevolking ook militairen vertrokken, wellicht met achterlating van hun wapens. Een laatste mogelijkheid is dat de wapens te water zijn geraakt bij de luchtaanval van 13 mei.

Wapens werden waar mogelijk, al dan niet op bevel van meerderen, onklaar gemaakt, verborgen of weggegooid. Vaak wilde men bij contact met de Duitsers niet nog gewapend zijn uit angst voor represailles. Ten tweede heeft men ook geredeneerd dat de eigen wapens niet in handen van de vijand mogen vallen, om hen niet te helpen bij het verdere verloop van de oorlog. Er is een concentratie van Nederlandse troepen op 14 mei 1940 in Gorinchem, die ruim de gelegenheid had om wapens weg te gooien. Het alom tegenwoordige water in Gorinchem was een prettige manier om snel van de wapens en munitie af te komen, op een plek waar ze niet direct weer gerecupereerd konden worden. Boven is bij het historisch overzicht duidelijk geworden dat de troepen in Gorinchem een sterk gemixt geheel waren. Ook is duidelijk dat de genoemde havens en het zuidelijk waterfront bemand zijn geweest, met name op de laatste dag van de oorlog van mei 1940. Sommige eenheden vormden de bezetting van de stad, anderen waren op doorreis. Er zijn zeker eenheden geweest die standaard met de gevonden wapentypes waren uitgerust. Het is echter niet mogelijk uit de veelheid van aanwezige eenheden de juiste voormalige eigenaar te destilleren.

Vergelijkbare acties zijn in 1945 in Nederland ondernomen door de Duitse bezetter om op zijn beurt van de eigen wapens af te geraken. De samenstelling van de vondsten maakt het onwaarschijnlijk dat de vondsten met deze periode in verband kunnen worden gebracht.

7

Conclusies

De in de inleiding gestelde onderzoeksvragen kunnen, op basis van de in dit bureauonderzoek verkregen informatie en opgestelde verwachting, als volgt worden beantwoord:

- Wat voor militaire objecten betreft het, en uit welke periode dateren deze?
 - ➔ *Het betreft 19^e-eeuwse vondst: een sabel M1813 No.1 voor lichte dragonders uit de periode 1813-1905 en het betreft vier 20^e-eeuwse vondsten: een geweer M95, een karabijn M95 No.3 NM, een geweerbajonet M95 vroeg model met krul en een karabijnbajonet voor karabijn M95 No.3 of No.4. Deze dateren uit de periode 1895-1940;*
- Is er een onderlinge samenhang?
 - ➔ *Tussen de sabel en de overige objecten is niet direct een verband te leggen. De vier overige vondsten kunnen alle tezamen in het water van de Merwedehaven (Vluchthaven) of Lingehaven zijn gegooid. Het geweer en de geweerbajonet hebben zeker bij elkaar gehoord vanwege het overeenkomende serienummer;*
- Zijn de objecten te koppelen aan bekende militair-historische gebeurtenissen?
 - ➔ *De sabel kan met de belegering van Gorinchem in 1813 samenhangen. Het model van het sabel dateert echter uit dat jaar, wat het onzeker maakt of dat verband er daadwerkelijk is. Na 1813 blijft Gorinchem een belangrijke militaire plaats waarbij wapens als deze ruimschoots aanwezig kunnen zijn geweest, waarvan er minstens één te water kan zijn geraakt, alleen dan niet onder omstandigheden van strijd of de naweeën daarvan. De andere vier vondsten kunnen direct met de capitulatie op 14 mei 1940 samenhangen. Het is niet waarschijnlijk dat ze samenhangen met de mobilisatie van 1914-1918. In die*

periode is, afgezien van een zeldzaam geval van verlies, niet overgegaan tot het dumpen van wapens en munitie. Nederland was immers neutraal. In mei 1945 is er wel sprake van dump van wapens en munitie door de Duitse bezetter. Ook hebben de Geallieerden al dan niet in samenwerking met de Nederlandse autoriteiten materiaal na de strijd opgeruimd en weggegooid. De samenstelling van de vondsten is echter eerder in overeenstemming met mei 1940 dan met mei 1945. In het laatste geval zouden ook andere typen wapens te verwachten zijn geweest.

- Zijn de objecten behoudenswaardig?
- *De objecten zelf zijn niet zeldzaam, al is het voorkomen van nummertelijke wapens, zoals het geweer en de daarbij horende bajonet, een niet alledaags fenomeen. Zeker zijn de wapens van belang als anekdotische elementen die synoniem zijn enerzijds voor het militaire belang van de stad Gorinchem in de 19^e eeuw en anderzijds voor het beeld van de capitulatie van mei 1940. Ze kunnen daarmee hoog gewaardeerd worden. Gezien de staat van de wapens is het vanwege dit advies tot behoud raadzaam de wapens te laten restaureren opdat duurzaam behoud te garanderen is.*

8 Advies

Uit het onderzoek is gebleken dat de vragen omtrent de behoudenswaardigheid van de opgebaggerde objecten onmiskenbaar positief beantwoord zijn. De vondsten zijn het waard om voor de toekomst blijvend te worden veiliggesteld. Voor opname in het gemeentelijk depot is stabilisering van het metaal, hout en leer vereist. Gezien de staat van de wapens is het vanwege de conclusie van behoudenswaardigheid raadzaam de wapens te laten restaureren opdat duurzaam behoud te garanderen is.

De wapens hebben een dusdanige uitstraling dat ze zeer geschikt zijn om in een (permanente) tentoonstelling in het Gorcums Museum te worden opgenomen. De objecten zijn dermate compleet - de beschadigingen kunnen zelfs als extra illustratief betiteld worden - dat ze 'vanzelf' het verhaal van de situatie in de meidagen en de capitulatie in 1940 in Gorinchem weergeven.

9 Bronnen

9.1 LITERATUUR

Amersfoort, H. & P. Kamphuis (red), 2012, *Mei 1940, De strijd op Nederlands grondgebied*, Amsterdam.

Blessing, M., F. Deen & M. Prins, 2005, *Reisgids voor de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam.

Bollen, H. & P. Vroemen, 1994, *Canadezen in actie, Nederland najaar '44 – voorjaar '46*, Arnhem.

Bosman, A.V.A.J., 2006, 'Recente verstoringen', Sporen van strijd op Nederlands grondgebied, *Archeologie Magazine* 6, 32-34.

Bosman, A.V.A.J., 2008, 2.5 Tweede Wereldoorlog, 5.8 Stellingen uit de Tweede Wereldoorlog & Bijlage A, in: T. Hamburg & T. Goossens (red.), Prehistorie tussen de loopgraven, Nederzettingssporen en aardewerkcomplexen in Bennekom-Streekziekenhuis uit de midden-bronstijd tot de midden-ijzertijd, ca. 1500 tot 500 v.Chr., *Archol rapport* 81, Leiden.

Bosman, A.V.A.J., 2010, Militair archeologisch erfgoed te Valkenburg ZH, Een historisch overzicht en verwachtingsmodel, *Past2Present rapport* 510, Woerden.

Bosman, A.V.A.J., 2011, Waardering van WO2 vondsten van Vliegekamp Valkenburg Z.H., *TML rapport* 198, Woerden.

Bosman, A.V.A.J., 2011, *Zoek je mot? Kennis en kunde in de archeologie van strijdtanelen*, Congresbundel Infocentrum Kamp Vught 10 april 2011, Vught.

Bosman, A.V.A.J., 2011, Bureauonderzoek Atlantikwall Katwijk (Z-H), *TML rapport* 217, Woerden.

Cozijn, V.M., B.J. Martens, P.M.A. Slootweg, M.J. Slootweg & G. de Vries, 1995, *De Mannlicher M.95 en de patroon van 6,5 x 53,5 R*, Amersfoort.

Gheysen, S. e.a., 2008, *Studie Toeristische ontsluiting van erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog in de Euregio Scheldemond*, z.pl.

Gilst, A. van & H. Kooger, 2007, *Wallen, muren en afscheidingen, Een bijzonder erfgoed*, Soesterberg.

Gückelhorn, W., 2007-2008, *Archäologie des Zweiten Weltkriegs am Mittelrhein, Bodendenkmäler, Bauten und Ruinen erinnern*, Teil I & II, Aken.

Hiltten, D.A. van, 1947, *Beknopt overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht 10-19 mei 1940*, Leiden.

Jansen, M., 2010, Afhankelijk van de geschiedschrijving, De veranderende omgang in het naoorlogse Nederland met bunkers als lieux de mémoire, in: *Erfgoed van Industrie en Techniek* 18/4 & 19/1 (dubbelnummer), 12-18.

Kiesling, P., z.jr., Bayonets of the world, volume I, Kedichem.

Koolhaas Revers., J., 1950, *Evacuatie in Nederland, 1939-1940*, Den Haag.

Korthals Altes, A., 1984, *Luchtgevaar, luchtaanvallen op Nederland 1940-1945*, Amsterdam.

Nierstrasz, V.E., 1953, De verdediging van Noord-Limburg en Noord-Brabant, Mei 1940, De strijd op Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II, Hoofddeel III / Deel 2, Onderdeel B, Den Haag. {Groene Serie}

Nierstrasz, V.E., 1955, De operatiën van het Veldleger en het Oostfront van de Vesting Holland, Mei 1940, De strijd op Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II, Hoofddeel III / Deel 3, Den Haag. {Groene Serie}

Puype, J.P., 1981, *Blanke wapens, Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600*, Lochem.

Visser, H.R. & J.S. van Wieringen, 2002, *Kazematten in het Interbellum*, Utrecht.

Vries, G. de & B.J. Martens, 1993, *Nederlandse vuurwapens, 1895-1940, Landmacht en Luchtvaartafdeling*, Amsterdam.

9.2 ARCHIEVEN

Collectie Bosman, Dordrecht
NIMH, Den Haag

9.3 INTERNET

Google Earth
<http://www.atlasleefomgeving.nl>
<http://www.cultureelerfgoed.nl>
<http://www.historischnieuwsblad.nl>
<http://www.leger1939-1940.nl>
<http://www.mei1940.nl>
<http://www.militarylegacy.nl>
<http://www.oorlogsmusea.nl>
<http://www.watwaswaar.nl>

10

Bijlage

10.1 LIJST VAN TABELLEN

- Tab. 1. Schema (pre)historische perioden

10.2 LIJST VAN FIGUREN

- Fig. 1. Locatie van het plangebied op luchtfoto
- Fig. 2. Militair-topografische kaart van 1936
- Fig. 3. Militair-topografische kaart van 1944
- Fig. 4. Operaties van het Nederlandse (groen) en Duitse leger (rood) in noordelijk Noord-Brabant, zuidelijk Gelderland en oostelijk Zuid-Holland tussen 10 en 12 mei 1940 (Amersfoort & Kamphuis, 2012)
- Fig. 5. Gorinchem e.o. 10 mei 1940; Gorinchem e.o. 11-12 mei 1940 (Nierstrasz 1955).
- Fig. 6. Gorinchem e.o. 14 mei 1940 (Nierstrasz 1955).

Archeologische periode	Datering
Koude Oorlog	1945 - 1991
Tweede Wereldoorlog	1939 - 1945
Eerste Wereldoorlog	1914 - 1918
Nieuwe Tijd	1500 - heden
Middeleeuwen	450 - 1500 na Chr.
Late Middeleeuwen	1050 - 1500 na Chr.
Vroege Middeleeuwen	450 - 1050 na Chr.
Romeinse Tijd	19 voor Chr. - 450 na Chr.
Laat Romeinse Tijd	270 - 450 na Chr.
Midden Romeinse Tijd	70 - 270 na Chr.
Vroeg Romeinse Tijd	19 voor Chr. - 70 na Chr.
IJzertijd	800 - 19 voor Chr.
Late IJzertijd	250 - 19 voor Chr.
Midden IJzertijd	500 - 250 voor Chr.
Vroege IJzertijd	800 - 500 voor Chr.
Bronstijd	2000 - 800 voor Chr.
Late Bronstijd	1100 - 800 voor Chr.
Midden Bronstijd	1800 - 1100 voor Chr.
Vroege Bronstijd	2000 - 1800 voor Chr.
Neolithicum (Jonge Steentijd)	5300 - 2000 voor Chr.
Laat Neolithicum	2850 - 2000 voor Chr.
Midden Neolithicum	4200 - 2850 voor Chr.
Vroeg Neolithicum	5300 - 4200 voor Chr.
Mesolithicum (Midden-Steentijd)	8800 - 4900 voor Chr.
Laat Mesolithicum	6450 - 4900 voor Chr.
Midden Mesolithicum	7100 - 6450 voor Chr.
Vroeg Mesolithicum	8800 - 7100 voor Chr.
Paleolithicum (Vroege Steentijd)	Tot 8800 voor Chr.
Laat Paleolithicum	35.000 - 8800 voor Chr.
Midden Paleolithicum	300.000 - 35.000 voor Chr.
Vroeg Paleolithicum	Tot 300.000 voor Chr.

Tab. 1. Schema (pre)historische perioden

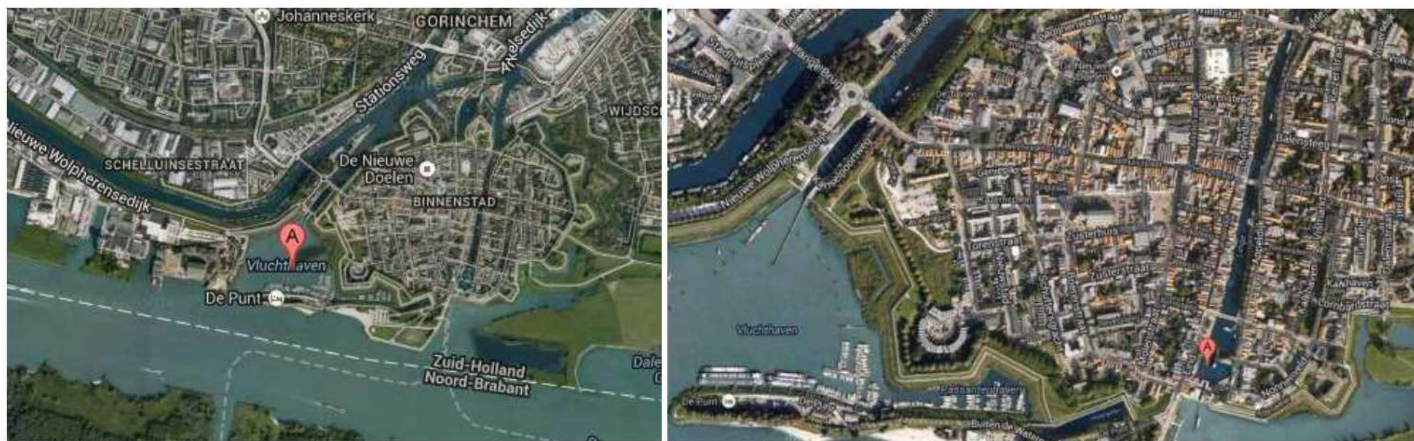

Fig. 1. Locatie van de vindplaats bij benadering aangegeven met A in rode ballon, links de Vluchthaven, rechts de Linge haven (Google Earth).

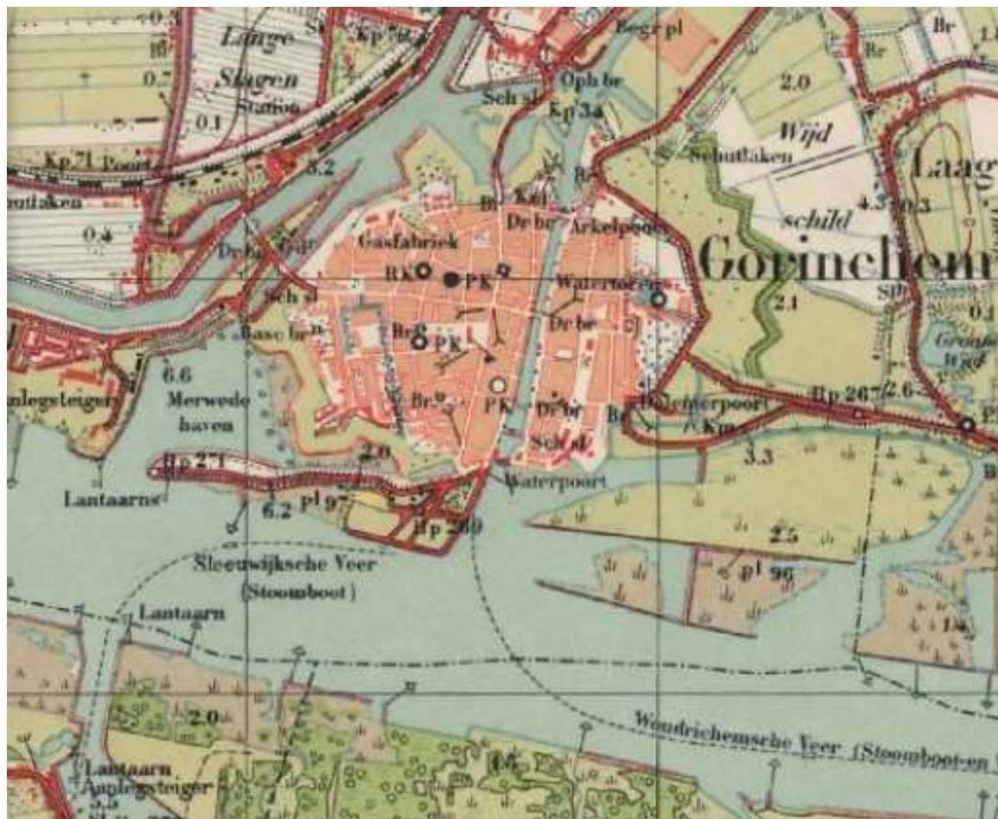

Fig. 2. Militair-topografische kaart van 1936 (www.watwaswaar.nl).

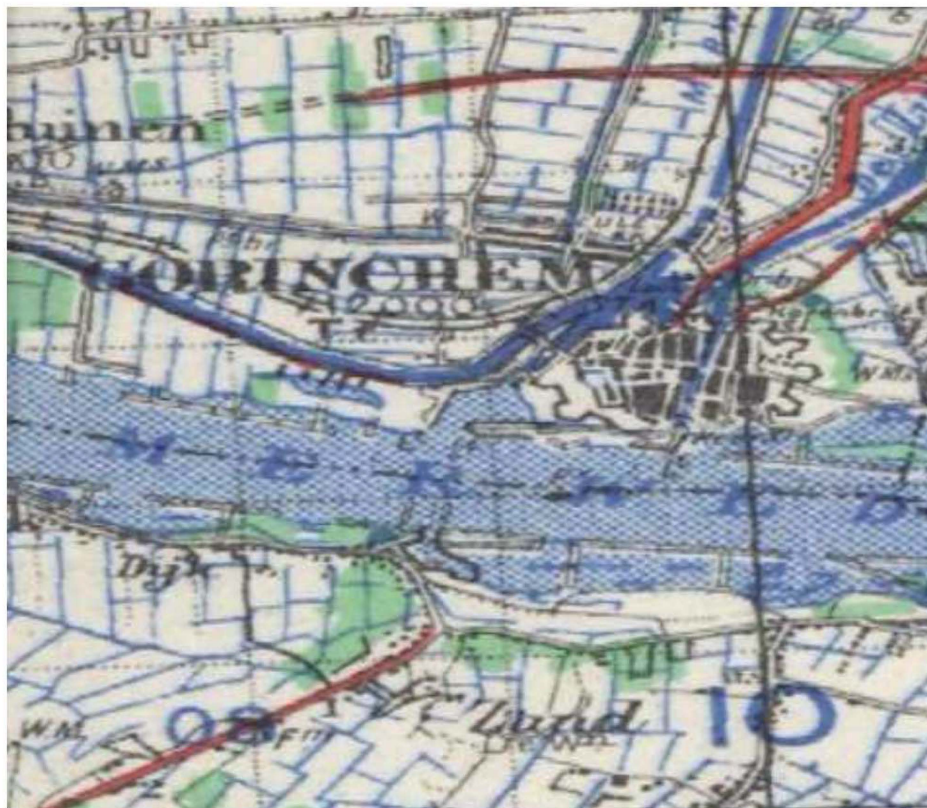

Fig. 3. Ordnance Surveymap (Militair-topografische kaart) van 1944 (www.watwaswaar.nl).

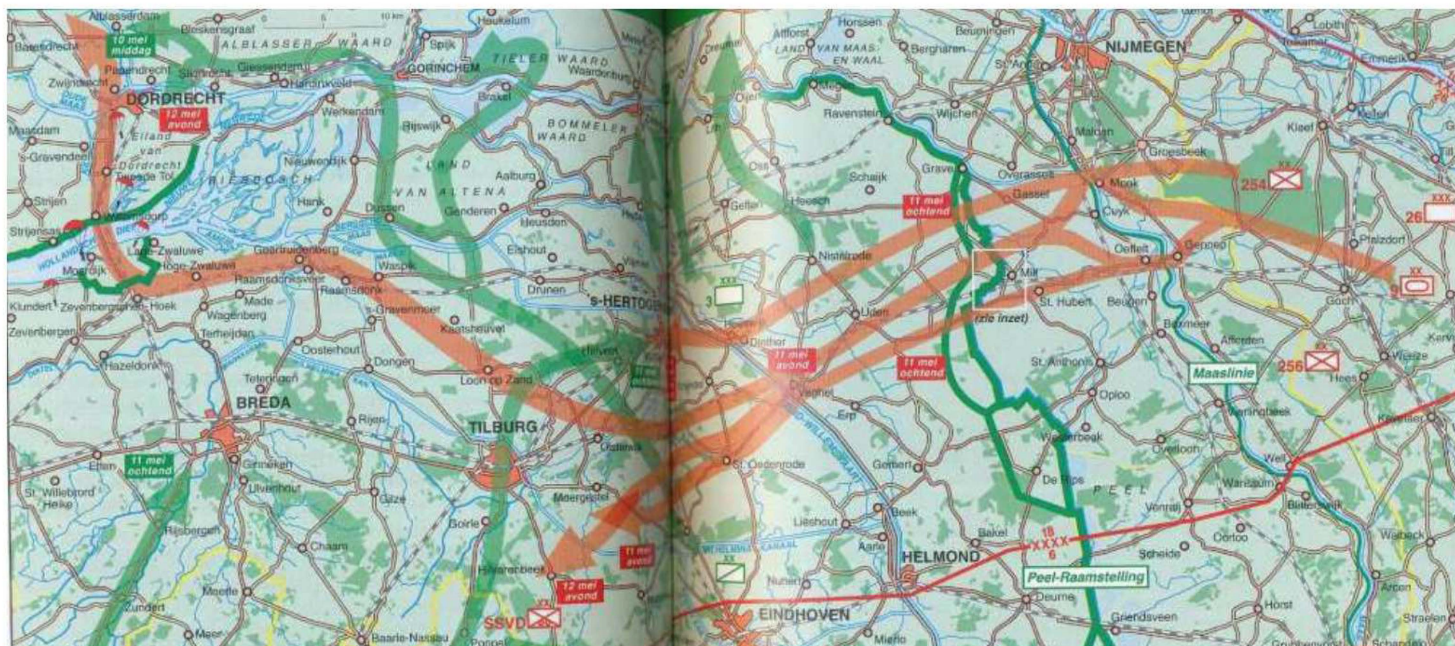

Fig. 4. Operaties van het Nederlandse (groen) en Duitse leger (rood) in noordelijk Noord-Brabant, zuidelijk Gelderland en oostelijk Zuid-Holland tussen 10 en 12 mei 1940 (Amersfoort & Kamphuis, 2012).

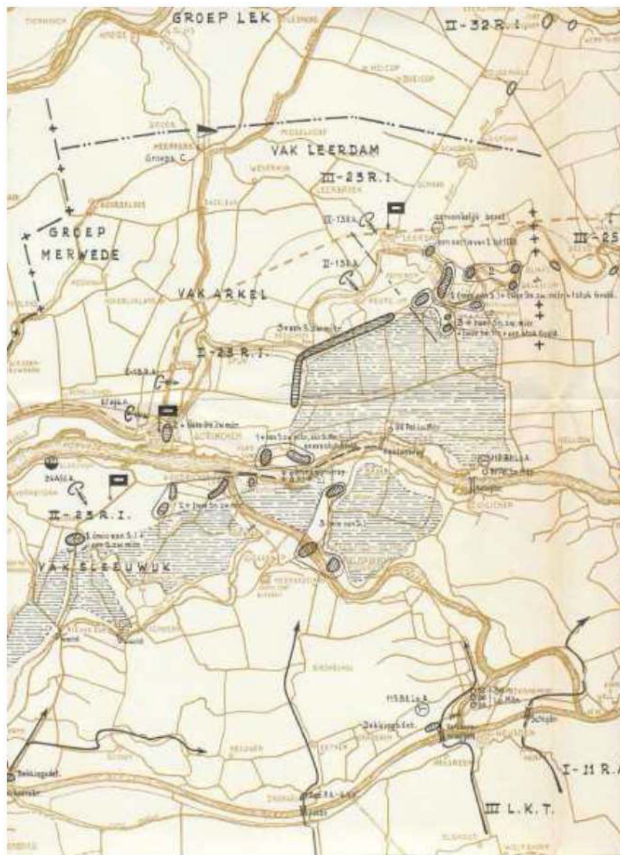
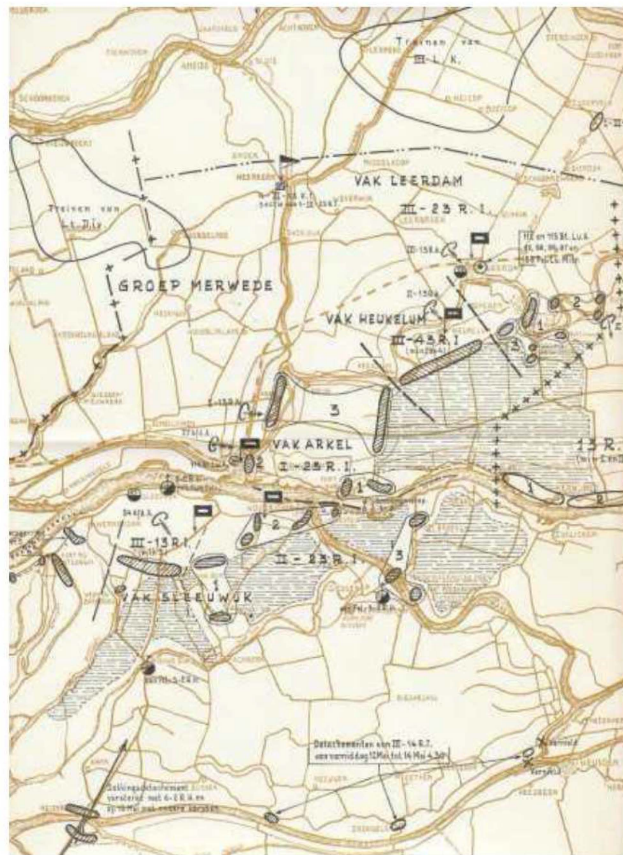

Fig. 5. Gorinchem e.o. 10 mei 1940;

Gorinchem e.o. 11-12 mei 1940 (Nierstrasz 1955).

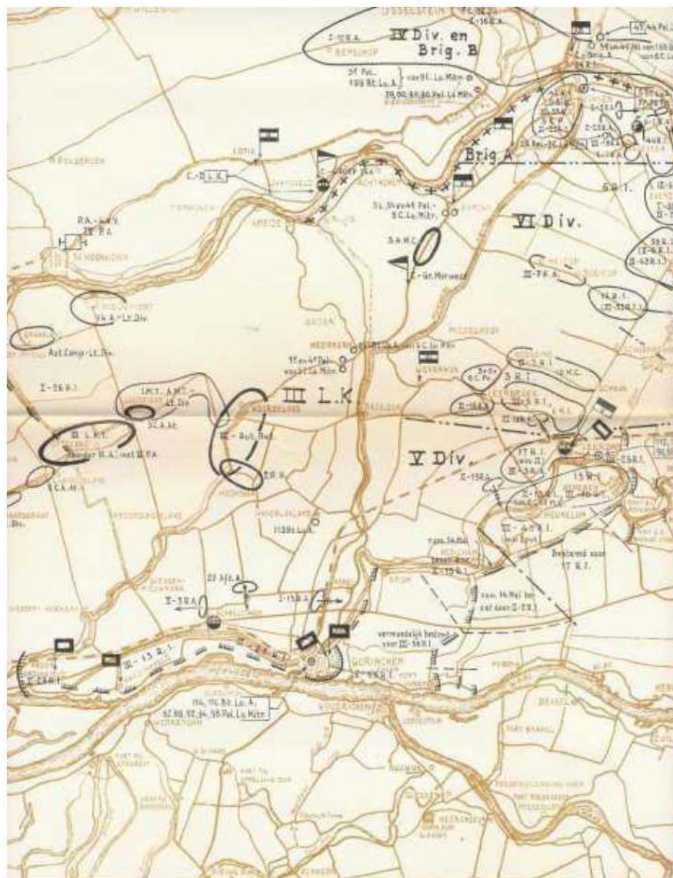

Fig. 6. Gorinchem e.o. 14 mei 1940 (NB de inundaties ontbreken op dit overzicht).